

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

International Participation Symposium
Uluslararası Katılımlı Sempozyum

ANADOLU'DA HADİS GELENEĞİ VE DÂRU'L-HADİSLER

HADITH TRADITION AND DÂRUL-HADITH INSTITUTIONS
IN ANATOLIA

30 Nisan – 1 Mayıs 2011 / 30 April – 1 May 2011

editörler/editors
Muhittin DÜZENLİ

Samsun 2011

ÇANKIRI
BELEDİYESİ

ANADOLU'DA HADİS GELENEĞİNİN MENŞEİ OLARAK SELÇUKLULARDA HADİS BİRİKİMİ

Sahabe asrından h.V. asra kadar bilumum İslamî ilimlerde olduğu gibi, hadis ilminde de fevkalade önemli gelişmeler olmuş, h. II. ve III. asırlarda hadisin her alanında büyük hadis âlimleri yetişmiş, birbirinden muhteşem eserler telif etmişlerdir. İslam'ın Arap yarımadasının dışındaki farklı coğrafyalarda yayılmasıyla birlikte bu âlimler kervanına Müslüman Türklerin hâkimiyet kurduğu bölgelerdeki ulema da katılmıştır. H.431/m.1040 yılında Selçuklu Türklerinin kurmuş oldukları büyük cihan devleti sınırları içerisinde kalan bölgelerde de yaklaşık üç asır boyunca (431-718/1040-1318) hadis ilmine hizmet etmiş pek çok muhaddis yetişmiş ve birbirinden kıymetli eserler telif etmişlerdir. Bu zaman zarfında Selçukluların hâkimiyet ve himayesi altında kalmış bulunan Maverâünnehir, Horasan, Hemedan, Sicistan, İran, Irak, Hicaz, Musul, Şam ve Anadolu topraklarındaki muhaddislerin ortaya koydukları ilmî çalışmalar, eğitim öğretim faaliyetleri, hadis alanında geliştirdikleri metotlar ve tesis ettikleri müesseseler, onların da seleflerinin izinden gittiklerini ve bu alanda önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Selçuklu Devri Muhaddisleri

Büyük Selçukluların kuruluşundan en son Anadolu Selçuklularının hâkimiyetini yitirdikleri h.VIII. (m.XIV.) asrın başlarına kadar geçen süre içerisinde, çok sayıda hadis ravisi ve ulemanın yetiştiğini görmekteyiz. Selçuklu muhaddisleri hakkında yapılan bir ilmî araştırmanın neticesine bakıldığında, bu alanda eser yazmış 130 müellif hadis alimi ve ayrıca 234 hadis ravişinin isimlerinin kaynaklarımızda kaydedildiği görülmektedir (Topaloğlu, 1988: 47-156). Selçuklular döneminde hadisle alakalı çalışma-

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı.

lar hakkında genel bir kanaat oluşturması açısından eserleri günümüze kadar intikal etmiş bazı meşhur hadis âlimlerini ve eserlerini hatırlamamız yararlı olacaktır.

1) el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b.Hüseyn el-Hüsrevcirdî (458/1066): *Nisabur'da* (İran) doğdu, Beyhak'ta yetişti ve ilk tahsilini burada yaptı. Muhtelif hocalardan faydalanmak maksadıyla İsfarayin, Tûs, Hemedan, İsfahan, Rey, Nîsâbur, Bağdat, Kûfe ve Mekke gibi yerleri dolaştı. Hadisi diğer ilimlere tercih ederek sadece onunla meşgul olmaya başladı. Hadis ilminin en önemli meselelerini el-Hâkim en-Nîsâbûrî'den öğrendi ve hocaları içinde en çok ondan faydalandı.

Beyhakî, tedristen ziyade tasnifle meşgul olmuş, hadis ve fıkhıta emsalsiz eserler bırakmıştır. Hadis alanında telif ettiği 'es-Sünenü'l-kübrâ (Eser; diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahabe ve tabiîn kavlini, muhtelif rivayetleriyle birlikte ihtiva etmekte olup fıkah bablarına göre yapılan tertibinde Şafîî fıkhını ön planda tutmuştur), Delâilü'n-nübüvve (Sahih rivayetlere dayanarak Hz. Muhammed'in (sas) herhangi bir insandan farklı taraflarını, peygamberliğini belirten yanlarını, mucizelerini derlediği meşhur eseridir), Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr, el-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ, el-Câmiu'l-musannef fi şuabi'l-îmân, es-Sünenü's-sugrâ, Tahricü ahâdisi'l-Ümm, Meâlimü's-sünen, el-Musannef fi fedâilü's-sahâbe ve et-Tergîb ve't-terhîb' vb. eserlerini saymak mümkündür (Kandemir, 1992: 59-60).

2) el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî (463/1071): Bağdat yakınlarındaki bir kasabada dünyaya gelmiş tanınmış hadis hafızı ve tarihçidir. Küçük yaşlardan itibaren hadis başta olmak üzere diğer İslâmî ilimlere ve tarih alanına, dil ve edebiyata ilgi duymuş, tanınmış şahsiyetlerin rivayet ettiği dinî ve edebî kitapların rivayet hakkını elde etmeye muvaffak olmuştur. el-Câmiu'l-Mansûrî'de hadis okutmaya çok arzu eden el-Hatîb el-Bağdâdî, Halife Kâim-Biemrillâh'tan aldığı izinle talebelerine burada hadis okutmaya başlamış ve Nizamiye Medresesi yakınındaki evinde Târîhu Bağdâdî'nı rivayet etmiş, ayrıca yazmayı tasarladığı kitapları burada yazmaya başlamıştır. Eserlerinin birçoğunu da bu dönemde telif etmiştir. Sem'ânî, İbn Asâkir, İbn Hallikân, Zehebî ve Tâceddin es-Sübkî gibi birçok tabakat âlimi, Hatîb'in, yaşadığı devrin en büyük hadis otoritesi olduğunu belirtmişlerdir. El-Hatîb el-Bağdâdî, usûl-i hadîsin ilk müelliflerinden sayılan Râmhürmüzî ile Hâkim en-Nîsâbûrî'den sonra el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye'si ile bu alanın en geniş eserini kaleme almıştır. Ricâlü'l-hadîs alanında da 7831 biyografiden oluşan Târîhu Bağdâdî'nı yazarak önemli bir eseri daha hadis sahasına kazandırmıştır.

Kaynaklarda el-Hatîb el-Bağdâdî'ye nisbet edilen eserlerin sayısı 54-100 arasında değişmektedir. Bunlar arasında 'el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî (Hadis öğrenim ve öğretimiyle ilgili 237 meseleye dair 1924

rivayeti senedleriyle birlikte ihtiva etmektedir), Şerefu ashâbi'l-hadîs (Sünneti delil olarak kullanmayıp her şeyi akılla çözmek isteyen ve bundan dolayı muhaddislere saldırıp onlarla alay eden ehli hadîs muhaliflerine karşı yazılmıştır, nşr. Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara 1971), Nasîhatü ehli'l-hadîs (Eser genç yaşta ilim tahsil etmeye, hadis talebelerini sadece rivayetle kalmayıp hadisin fıkhnı da öğrenmeye, hadisler üzerinde düşünmeye ve ilmi yazılı kaynaklardan değil bizzat hocadan okumaya teşvik etmektedir) İktizâ'ü'l-ilm vel-amel, el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye (Usûl-i hadîsin ilk ve en önemli kaynaklarından biri olup hadis ilimlerini, hadis terimlerini ve usul meselelerini bilmeden hadis rivayetine kalkışan kimseler için kaleme alınmış, daha önceki usul kitaplarında temas edilmeyen pek çok hadis meselesi, sünnetin dindeki yeri, nasların tearuz ve tercihi gibi konular senedleriyle birlikte işlenmiştir), Takyîdü'l-ilm (On babdan meydana gelen eserde önce hadislerin yazılmaması gerektiğine, ardından hadislerin yazılmasında bir sakınca bulunmadığına dair rivayetler sıralanmış, Kur'an ile hadislerin birbirine karışması endişesinin ortadan kalkmasından sonra hadisleri yazıyla tesbit etmenin bir mahzuru bulunmadığı belirtilmiştir), er-Rihle fî talebi'l-hadîs (Senedleriyle birlikte kaydedilen 81 rivayetin beş bölüm halinde incelendiği eserde hadis tahsili için yapılan seyahatin önemi gibi hususlar incelenmektedir) el-Fasl li'l-vasl ve'l-müdreç fi'n-nakl (Kitâb fi'l-faşl ve'l-vasl), el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl, Muvazzıhu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk, el-Mû'tenif fî tekmileti'l-Muhtelif ve'l-mü'telif, Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm, el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muhkeme, et-Tafsîl li-mübhemî'l-merâsîl, Men vâfekat künyetühü isme ebîh, es-Sâbık ve'l-lâhik fî tebâ'udi mâ beyne vefâti râviyeyn an şeyhin vâhid' gibi daha bir çok eserinin olduğu ve bu eserlerin bir çoğunun bize kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Kandemir, 1997: 456-459)

3) İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Âlî b. Hibetillâh el-İclî (475/1082): Aslen Cerbâzkânî olup Bağdat yakınlarındaki Ukberâ'da doğmuştur. Mâkûlâ vezirler, kadılar yetiştiren Bağdatlı seçkin bir ailenin adıdır. Babası Büveyhîler'den Celâlüddeve'nin vezirliğini yapmıştır. On yaşımdan itibaren tanınmış hocalardan özel eğitim gören İbn Mâkûlâ, tahsilini ilerletmek için Horasan, Mâverâünnehir, Cezîre, Dımaşk ve Mısır'a gitmiştir. Akranları arasında hadis bilgisiyle tanınmıştır. Hadis râvilerini ve nahiv ilmini iyi bilmesiyle, ayrıca yazdığı şiirlerle şöhret kazanmıştır. İbn Mâkûlâ hadis hafızı ve rical âlimi, rivayetlerine güvenilir bir kişi, gramer bilgisi kuvvetli bir şairdi. El-Hatîb el-Bağdâdî'den sonra 'ikinci Hatîb' diye meşhur oldu. Hadise dair yazdığı eserleri arasında 'el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-kunâ ve'l-ensâb, Tehzîbü müstemirri'l-evhâm alâ zevi'l-ma'rife ve üli'l-efhâm (el-İknâl'in ve Hatîb el-Bağdâdî'nin aynı konudaki eserinin müphem yönlerinin açıklanması ve eksik taraflarının tamamlanması amacıyla kaleme alınmıştır). İbn Mâkûlâ'nın başka

eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir (Topaloğlu, 1999: 168-9).

4) el-Makdisî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir (507/1113): Kudüs'te doğmuş, Filistin'in (Şam) sahil şehri Kaysâriye'ye nisbetle İbnü'l-Kayserânî diye tanınmıştır. Güçlü bir hadis hafızı, ilmi ve hadisi önde tutan bir âlimdi. İbn Mende onun itikadı ve yaşayışı düzgün, hadislerin sahih olanı ile olmayanını birbirinden ayırmasını bilen sadûk bir hadis hafızı olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Kayserânî, Hemedan'da yerleşmiş ve orada hadis talim etmiştir. Eserleri arasında, 'Tezkiretü'l-mevzûzat (Eserde İbn Hibbân'ın Kitabü'l-Mecrûhîn'inde tenkit edilen 1139 (veya 1113) rivayet senedleri çıkarılarak alfabetik sıraya konulmuş, kısa olanların tam metni, uzun olanların baş tarafından bir kısmı verilerek senedlerdeki zayıf ve yalancı râviler eleştirilmiştir), Zahîretü'l-huffâz el-muhrec ale'l-hurûf ve'l-elfâz, el-Cem' beyne kitâbey Ebî Nasr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekir el-İsfahânî fî ricâli'l-Buhârî ve Müslim, el-Ensâbü'l-müttefika fî'l-hattî'l-mütemâsile fi'n-nakt ve'z-zabt, İzâhu'l-işkâl fî men übhime ismühû mine'n-nisâ ve'r-ricâl, Şurûtü'l-e'immeti's-sitte (Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadis kabul şartlarının incelendiği bir eserdir), Mes'eletü'l-ulûv ve'n-nüzûl fî'l-hadîs, el-Etrâfi'l-efrâd li'd-Dârekutnî, Müntehab min Kitabi Ma'rifeti'l-elkâb, Etrâfü'l-Kütübî's-sitte' ve 'Meseletü't-tesmiye' adlı eserler sayılabilir (Kandemir, 2000: 109-110).

5) İbn Mende, Ebü Zekeriyâ Yahya b. Abdilvehhâb el-İsfahânî (512/1119) İsfahan'da doğmuştur. Ailesi hadis ve tarih alanlarında yetiştirdiği âlimlerle meşhurdur. Dedelerine nispetle İbn Mende künyesiyle tanınmıştır. Bağdat'ta Mansûr Camii'nde hadis imla ettirmiştir. Sonra İsfahan'a dönmüş ve ömrünün geri kalan yıllarını burada geçirmiştir. Eserleri arasında 'Kitâb fîhi ma'rifetü esâmî erdâfi'n-nebî (Eserde, çeşitli yolculuklar sırasında Hz. Peygamber'in terkisine aldığı otuz yedi sahâbiyi sayarak her biriyle ilgili haberleri kendi isnadıyla nakletmiştir), Cüz' fîhi zikrû Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, Cüz' fîhi men 'âşe mi'eten ve 'işrine seneten mine's-sahâbe, Erba'atü mecâlis min emâlî İbn Mende, Târîhu İsbahân' gibi eserleri bize kadar ulaşmıştır (Başaran, 1999: 179-180).

6) el-Begâvî, Ebü Muhammed Hüseyin b. Mesud (516/1122): Horasan'nın Bağsûr (Bağ) kasabasına nisbetle Begâvî denmiştir. İbnü'l-Ferrâ diye meşhurdur. Horasan illerini dolaşıp devrin önemli hocalarından dersler aldı. Begavî hem yaşayışında hem de ilmî anlayışında selefin yolunu takip etti. Kur'an ve Sünnet kültürünün yaygınlaşmasına gayret ederek müslümanları bu iki kaynağa sarılmaya çağırdı. Bu sebeple de kendisine 'Muhyissünne' ve 'Rüknüddin' lakapları verildi. Bütün çalışmalarını sünnet üzerinde yoğunlaştırdığını belirten Begavî, *hadis metinleri üzerinde daha fazla durulmasını sağlamak için senedsiz hadis nakli geleneğini başlattı.* Nitekim kendisinden sonra bilhassa halk için tertip ve tasnif edilen hadis

kitaplarında hadis senedleri alınmamış, sahabeden olan râvi zikredilmekle yetinilmiştir.

Hadis tefsir ve fıkha dair eserler telif etmiştir. Hadise dair eserleri arasında, 'Mesâbilu's-sünne (Güvenilir hadis kaynaklarından senedsiz olarak naklettiği hadisleri önce konularına göre sıralamış, sonra da her babı kendi arasında sahih ve hasen hadisler olmak üzere ikiye ayırmıştır. 4719 hadisi ihtiva eden eser İsiâm âleminde büyük bir itibar kazanmış ve üzerinde otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve ta'lik yazılmıştır.), Şerhu's-sünne (Bu eserde, meşhur muhaddislerin eserlerinden seçtiği hadisleri konularına göre tertip ettikten sonra az kullanılan kelimeleri açıklayarak ve âlimlerin ihtilâf ettiği fikhî problemleri, hadisten elde edilen hükümleri belirterek şerhetmiştir) el-Cem' beyne's-sahîhayn (Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'deki hadisleri senedsiz olarak bir araya getirdiği bir eserdir), Şerhu'l-câmi'i't-Tirmizî, Şerhu's-sünne' ve 'Kitâbu'l-envâr fi şemâili'n-Nebiyi'l-muhtâr (Eser 101 bâb olup hadisler senedleriyle birlikte zikredilmiştir)' adlı eserlerini zikretmek mümkündür (Güngör, 1992: 340).

7) es-Semâni, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed (562/1116): Merv'de doğmuş, hadisın rical ve metnine vukufiyette devrinin en tanınmış hadis âlimlerinden birisidir. İbn Asakir onun hakkında 'Şarkın Muhaddisi' ifadesini kullanır. Eserleri arasında 'el-Ensâb, el-Mu'cemu'l-kebir, ez-Zeyl alâ Târîhi'l-Hatîb, Edebü'l-ımlâ ve'l-istımlâ (İslam eğitim tarihi açısından önemli bir eserdir), Salavâtü'n-Nebî ve 'Câmi'u'l-behî li da'avâti'n-Nebî' adlı eserlerini sayabiliriz. Müellifin bir çok eseri de günümüze kadar ulaşmamıştır (Efendioğlu, 2009: 461-462).

8) el-Cûzekâni, Ebu Abdillâh Hüseyin b. İbrâhîm (543/1148): Hemedânlıdır. Cûzkân kabilesine nispetle bu şekilde anılmıştır. Bağdat'ta hadis rivayet etmiştir. Müellifin hadise dair birçok eser yazdığı kaydedilmektedir; bunların en meşhuru uydurma hadisleri senedleriyle birlikte ihtiva eden 'el-Ebâtîl' adlı kitabıdır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, el-Mevzûâtü'l-kübrâ'nın telifinde Cûzekânî'nin bu eserini esas almıştır (Başaran, 1993: 99).

9) ed-Deylemi, Ebû Mansur Şehredâr b.Şîrûye (558/1163): Hemedânlıdır. İlk tahsilini tanınmış hadis alimlerinden babası Şîrûye b. Şehredâr'dan yapmıştır. Hemedan ve Deylem'de hadis rivayetiyle meşgul olmuştur. Hadis ilminde babasını geçtiği, hadiste hafızlık derecesine yükseldiği ifade edilmiştir. Babasının *Kitâbü'l-Firdevs*'indeki hadislerin isnadlarını bir araya toplamış ve kitabı daha kullanışlı bir hale getirmiştir. *Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr* (Firdevsü'l-ahbâr bi mesûri'l-hitâb) adlı bu eser oldukça fazla rağbet görmüştür (Uğur, 1994: 266).

10) İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b.Hasen ed-Dımaşkî (571/1176): Dımaşk'ta doğmuştur. İbn Asâkir ilk bilgilerini ailesinden almıştır. En bü-

yük ilmî seyahatini hadisçilik açısından önemli bir merkez olan Horasan bölgesine yapmış ve İsfahan, Merv, Nîsâbur, Herat gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır. Horasan seyahatini tamamlayan İbn Asâkir Bağdat'ta iki yıl daha kaldıktan sonra Dımaşk'a dönmüş ve ömrünün geri kalan kısmını burada eserlerini yazıp öğrencilerini yetiştirmekle geçirmiştir. Derslerini 566'dan (1171) itibaren, 549'da (1154) Dımaşk'ı ele geçiren Nûreddin Mahmud Zengî'nin kendisi için yaptırdığı Dârü'l-hadîs'i-Nûriyye'de vermiştir. Takviyetü'l-münne alâ inşâ Dâri's-sünne adlı eseri, muhtemelen bu medresede okutmuş olduğu ders notlarının bir araya gelmiş şeklidir. Dârü'l-hadîs'in kurulması ve İbn Asâkir'in ders vermesiyle birlikte şehirde kültür hayatı yeniden canlanmış ve İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden buraya ilim yolculukları başlamıştır. VI (XII) ve VII. (XIII.) yüzyıllarda onun soyundan gelenler bu müessesede ders vermeyi sürdürmüşlerdir. İbn Asâkir, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Dımaşk'a girişinden bir müddet sonra 571'de (1176) vefat etmiştir.

İbn Asâkir geniş hadis bilgisi, zühd ve takvası ile tanınır. Hadisleri anlama, ezberleme, rivayetlerdeki gizli kusurları (ilel) tanıma, sahih, garîb, ferd ve münker rivayetleri bilme konusunda dönemin önde gelen hadis hafızlarından biriydi. Diğer meslektaşlarından ayrıldığı en önemli nokta ezberlediği hadisleri tasnif etmiş olmasıdır. Hadislerin hem metinlerini hem de senedlerini iyi bilen İbn Asâkir bu sahada çeşitli eserleri bir araya getirmiştir; bundan dolayı ilimde hadisçilik tarafı daima öne çıkmıştır. İbn Asâkir, eserlerinde verdiği her bilgiyi muhaddislerin metoduna uyarak senediyle birlikte nakletmiştir. Onun başlıca özelliği, faydalandığı eserleri birbirleriyle karşılaştırması ve lafızlarını tashih etmesidir. Yaptığı ilim yolculukları yetişmesinde ve ilmini geliştirmesinde etkili olmuş, bilhassa Horasan seyahati sırasında pek çok hadis âliminden icazet almıştır. Ancak onun bu seyahatinden önce de hadis topladığı bilinmektedir; Târîhu medîneti Dımaşk'ında babasından rivayet ettiği hadislerle yer vermesi bu işe ne kadar erken başladığını gösterir.

İbn Asâkir, Tirmizî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inin İbnü'l-Arâbî ile birlikte iki önemli ravisinden biridir. İslâm dünyasının pek çok bölgesinden hadisçiler ondan hadis almak için Dımaşk'a gelmişlerdir. Hocalarından Hatîb Ebü'l-Fazl et-Tûsî 'hadis hafızı' lakabına ondan daha lâyık kimsenin bulunmadığını söyler. Bunun dışında İbn Asâkir'e ilmî şahsiyetine uygun olarak 'sikatü'd-dîn, sadrü'l-huffâz' gibi lakaplar da verilmiştir. İbn Asâkir İslâm dünyasında tasnif ve telifinin çokluğu ile tanınmış bir şahsiyettir. Oğlu Kasım babasının altmış adet kitap yazdığını kaydetmektedir. Bunlar arasında, 'Târîhu medîneti Dımaşk (Müellifin en hacimli eseridir. El-Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ı örnek alınarak yazılan kitap Dımaşk'a dair en geniş kaynaktır; ayrıca Halep, Ba'lebek, Sayda gibi Suriye şehirlerinde yaşamış bazı önemli şahsiyetler hakkında da bilgi ihtiva eder), Kitâbü'l-Erba'îne'l-büldâniyye, el-Erbaûn fi'l-hassi ile'l-cihâd (Müslümanları Haçlı-

lar'a karşı savaşa teşvik amacıyla derlenmiş cihadın faziletiyle ilgili kırk hadisi içerir), Keşfü'l-muğattâ fi fazli'l-Muvatta (Mâlik b. Enes'in el-Muvatta' adlı eserinin kıymetini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır), el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-eimmeti'n-nübel (Eserde hadis almış olduğu hocalarını bir araya toplamış ve bunlara günümüze ulaşmayan pek çok eserden faydalanarak Buhârî ve Müslim'in hocalarını da ilâve etmiştir), Tertîbü esmâ'i's-sahâbe ellezîne ahrece hadîsehüm Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned, el-İşrâf alâ ma'rifeti'l-etrâf (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri üzerine yapılmış ve sahâbî râvilere göre alfabetik sırayla düzenlenmiş bir etraf kitabıdır), Emâli (İbn Asâkir'in Dimaşk Emeviyye Camii'ndeki meclislerinde okuttuğu hadislerin bir araya toplanmasından meydana gelmiştir), Tebyînü'l-ımtinân bi'l-emr bi'l-ihtîân, Ahbâr li-hıfzi'l-Kur'ân' ve 'el-Erba'üne'l-ebdâl' adlı eserlerini zikretmek mümkündür. Bunun dışında İbn Asâkir'e nisbet edilen çok sayıda eser de mevcuttur (Küçükkaşçı-Tomar, 1999: 321-324).

11) el-Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b.Mûsâ el-Hemedânî (584/1188): Hemedan'da doğdu. Dedesi Hâzim'e nispetle Hâzimî diye tanındı. Küçük yaşta Sahîh-i Buhârî râvilerinden Ebû'l-Vakt es-Siczi'nin hadis derslerine katıldı. Silefi ve İbnü's-Sem'ânî'den icazet yoluyla nakilde bulundu. 570 (1174-75) yılından sonra Bağdat, Musul, Vâsıt, Basra, İsfahan, Azerbaycan, İran, Erbil, Hicaz, Şam ve Cezîre gibi ilim merkezlerine hadis öğrenmek amacıyla yolculuklar yaptı. Daha sonra Bağdat'a döndü ve burada yerleşti.

Kuvvetli bir hafızaya ve parlak bir zekâyaya sahip olduğu belirtilen ve hadiste hüccet seviyesine ulaşan Hâzimî, hadis isnadı ve ricali ile fıkhu'l-hadîste ihtisas seviyesine ulaşmış ve çok hadis öğrenmiştir. Eserleri arasında, 'el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr (Hadiste nâsih-mensuh meselesini en güzel şekilde ele alan eser olarak kabul edilmektedir), Şurûtü'l-e'immeti'l-hamse (Eserde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin hadis rivayetindeki şartları ele alınmıştır), Me'ttefeka lafzuhû ve'ftereka müsemâhu fi'l-emâkin ve'l-büldâni'l-müştebehe fi'l-hat, 'Ucâletü'l-mübtedî ve fudâletü'l-müntehî fi'n-neseb' adlı eserler yer almaktadır. Kaynaklarda Hâzimî'ye ait olduğu belirtilen başka eserlerden de söz edilmektedir (Başaran, 1998: 125)

12) Ebul-Ferec İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b.Alî el-Bagdâdî (597/1201): Bağdat'ta doğdu. Soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanır. Küçük yaştan itibaren amcasının himayesinde tarih, hadis ve ahlâk ilimlerini okudu. Hocası İbnü'z-Zâgûnî'nin vefatından sonra onun yerine geçerek Mansûr Camii'nde vaaz etmeye ve daha sonra halife ile vezirlerin yanı sıra fakihlerin de katıldığı meclislerde ilmî konuşmalar yapmaya başladı. Hac yolculuğunun dışında Bağdat'tan pek ayrılmadı.

İbnü'l-Cevzî tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid alanlarında eser telif

etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. 'Hâfızü'l-İrâk ve nâsrü's-sünne' lakaplarıyla anılan İbnü'l-Cevzî, Selefiyye muhaddislerinin uygulamalarını devam ettiren hocalarının yolunu takip etmiş, hadiste ve vaazda devrinin imamı kabul edilerek, özellikle hadis metinleriyle ilgili bilgisi takdir edilmiş, ancak sahih hadisleri belirlemede genellikle başarılı olamadığı ileri sürülmüştür. Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin hadis ehlinin ıstılahındaki anlamıyla 'hafız' sayılamayacağını, hadislerin sahihini sahih olmayandan ayırma hususunda yeterli bilgiye sahip bulunmadığını ifade etmiştir. el-Mevzûât'ta Sahîh-i Müslim'den bir hadise yer vermesi de onun hafız olmadığını ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Cevzî, zühd ve ahlâka dair çalışmalarında sahih ve hasen hadisleri kullanmaya özen göstermesine rağmen yine de bu konudaki eserlerinde zayıf rivayetler bulmak mümkündür. Yaşadığı devirde bid'atların, mezhep çatışmalarının ve fitnelerin yaygınlık kazanması sebebiyle uydurma rivayetlerin fazlaca kullanılması İbnü'l-Cevzî'yi el-Mevzûât'ı yazmaya sevk etmiş, ancak bu şartların tesiriyle râvileri ve rivayetleri değerlendirirken aşırı davranmaktan kurtulamamıştır. Onun bu titizliği şiddetle eleştirilmesine sebep olmuştur. İbnü's-Salâh gibi muhaddisler İbnü'l-Cevzî'nin zayıf, hasen hatta sahih hadislere bile fazla araştırmadan 'mevzu' damgası vurduğunu, onun bu iş için gerekli temyiz ve tenkit kabiliyetine sahip olmadığını ileri sürmüştür. İbnü'l-Cevzî, hadisleri 'mevzu' olarak nitelendirmede aceleci bir tavır sergilediği halde vaaz ve irşada dair eserlerinde aynı hassasiyeti göstermemesi, Bağdatlı hocalarla yetinerek hadis tahsili için seyahate çıkmaması eleştirilmiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleriyle Hâkim'in el-Müstedrek'i ve Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inden pek çok hadisi el-Mevzûât'ına alması ayrı bir tenkit konusu olmuştur.

İbnü'l-Cevzî'nin hadis sahasında telif ettiği eserleri arasında, 'el-Mevdûât (Eser, 1850 civarında haberi ihtiva etmiş ve fıkıh bablarına göre tenzim edilmiştir), Câmi'u'l-mesânîd ve'l-elkâb, et-Tahkik fi ehâdisi't-Ta'lik, Ahbâru ehli'r-rüsûh fi'l-fıkh ve't-tahdîs bi mikdâri (nâsih ve)'l-mensûh mine'l-hadîş, İ'lâmü ehli'l-ilm bi-tahkiki nâsihi'l-hadîs ve mensûhih, el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi (ahbâri)'l-vâhiye, Esmâ'ü'd-du'afâ ve'l-vazzâ'in (vâzi'in) ve zikrû men cerehahüm mine'l-e'immeti'l-kibâri'l-hâfızîn, el-Keşf li-müşkili's-Sahîhayn, el-Kussâs ve'l-müzekkirûn, Âfetü ashâbi'l-hadîs ve'r-red 'alâ Abdî'l-muğis, el-Has 'alâ hıfzi'l-İlm ve zikru kibâri'l-huffâz, Meşyehatü İbni'l-Cevzî, el-Hadâ'ik fi 'ilmi'l-hadîs ve'z-zühdiyyât, Keşf ü'n-nikâb 'ani'l-esmâ ve'l-elkâb, Garîbü'l-hadîs, Cüz fi'l-esânîdi'l-münferide, Dürrü'l-eser fi'l-va'zi ve hadîsi seyyidi'l-beşer, el-Müsellesât ve 'Manzume fi'l-hadîs' adlı eserleri yer almaktadır (Hatiboğlu, 1999: 550)

13) İbnu'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn el-Cezerî (606/1210): Cizre'de doğdu. Hayatının önemli bir kısmı Mu-

sul'da geçti. Babası, Esîr (Esîrüddin) lakabı ile anıldığından İbnü'l-Esîr künyesiyle meşhur oldu. İlköğrenimini Cizre'de gördü. İbnü'l-Esîr, istekli olmamasına rağmen Selçuklu Atabegleri döneminde idarî görevler aldı. İbnü'l-Esîr felç yüzünden elleri ve ayakları tutmayınca eser yazamaz hale geldi. Musul'un köylerinden Derbüdderrâc'daki geniş arazisinde bir ribât yaptırarak bütün mal varlığını buraya vakfetti. Hastalığı boyunca talebelerinin yardımıyla çalışmalarını sürdürdü ve önemli eserlerinden bir kısmını bu dönemde yazdı.

Hadis alanında telif ettiği eserleri arasında, 'Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İmam Mâlik'in eserlerinden derlenip konularına göre alfabetik olarak sıralanan hadislerden meydana gelmektedir), en-Nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser (Hadislerdeki nâdir kelimeleri alfabetik sırayla açıklayan ve garîbü'l-hadîs konusunun önemli kaynaklarından olan bir eserdir), el-Menâlü't-tâlib fî şerhi Tivâli'l-garâ'ib, el-Murassa' fî'l-âbâ ve'l-ümmehât ve'l-benîn ve'l-benât ve'l-ezväi ve'z-zevât, Tecridü esmâi's-sahâbe, el-Muhtâr fî menâkibi'l-ahyâr ve 'es-Sîretü'n-nebeviyye' adlı eserler kaydedilmektedir (Koçkuzu, 2000: 28-29).

Muhaddislerin İlmî Şahsiyetleri

Selçuklu devrinde yetişmiş alimlerin en önemli hususiyetleri, hangi ilim dalında temayüz etmiş olursa olsun, mutlaka hadis ilmine vakıf olmalarıdır. Muhaddisler de sadece hadisle uğraşmamış, tarih, fıkah, tefsir ve ahlak gibi ilmî branşlarla da meşgul olmuşlardır. Muhaddisleri bilhassa tarihle meşguliyetleri, İslam tarihi ve raviler tarihini iyi bilmeleri gerektiğinin bir neticesidir.

Bu devrin muhaddisleri, hadis ilminin **her branşına vakıf** olarak yetişiyorlardı. Hadislerin metnini, senedlerini ve ravilerini iyi biliyorlardı. Hadisleri senedleri ve metinleriyle birlikte ezberliyorlardı. Hadislerin sıhhat durumunu, mana ve hükümlerini (fıkhü'l-hadîsi) ve farklı tariklerini de biliyorlardı. Bir bütün olarak hadisın metin ve ricalini en iyi bilen hadis alimleri arasında, el-Beyhakî, el-Hatîb el-Bağdâdî, el-Makdisî, el-Begâvî, İbn Asâkir ve el-Hâzimî gibi şahsiyetleri zikretmek mümkündür. Mesela, Abdulganî el-Makdisî'nin (600/1203) 100 bin hadisi senedleriyle birlikte ezbere bildiği ifade edilmektedir. Zehebî'nin ifadesine göre, hadisleri senedleriyle ezberleme geleneği onunla sona ermiştir (Zehebî, 1960: IV/313). Doğrusu bu devrin alimleri, h.II-III. asırda yetişen alimlerle mukayese edilemezler ise de kendi devirleri ve sonrakilere göre ne denli donanımlı oldukları anlaşılmaktadır.

Selçuklu muhaddislerinin **hadîs usûlü** ilmine dair vukufiyetleri de yazdıkları, okuttıkları ve rivayet ettikleri eserlerden anlaşılmaktadır. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin telif ettiği el-Kifâye adlı eserinde, kendi dönemine kadar ortaya konulan birikimi dikkate alarak geliştirdiği usûl kaidelerini

137 bâb başlığı altında ele almıştır. Bu eser, sahasında telif edilen en orijinal eserlerden biridir. Daha önceki usûl eserlerine nisbetle daha sistematik ve daha kapsamlıdır. El-Hatîb, eserin mukaddimesinde, 'çağdaş olan bazı muhaddislerin sadece âlî isnadları elde etmek ve hadisleri toplamak için gayret gösterdiklerini, râvinin ve metnin durumunu incelemediklerini' belirtmiş, 'hadisleri anlamaya çalışmadıkları için onları eleştirmiş, şâz, münker ve mevzu haberlerle uğraşmaktan kaçınmak gerektiğine' vurgu yapmıştır (Çakın, 2002: 564).

Bu devrin muhaddisleri genel olarak ele alındığında, **mevsûk ve gü-venilir şahıslar** oldukları, haklarında kullanılan 'sika' ve 'sadûk' gibi vasıflandırmalardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı muhaddislerin, eserlerinde mevzû hadis nakletmeleri dolayısıyla eleştiriye maruz kaldıkları da anlaşılmaktadır. Mesela hafız el-Müstağfirî (432/1041) ve İbnü'l-Uşârî'nin (441/1049) bazı mevzu hadislere eserlerinde yer verdikleri, el-Leysi'nin (466/1074) de müdellis olduğu ve enaniyet kusuru bulunduğu anlaşılmaktadır (Zehebi, 1956: IV/1235). Bununla birlikte tanıtımını yaptığımız müelliflerden el-Makdisî'nin tasavvufa dair yazdığı eserlerde münker hadisler zikrettiği, es-Sekâtî'nin (509/1115) hadis rivayetinde müttehem olduğu gibi kusurlara kaynaklarda rastlamak mümkündür (Topaloğlu, 1988: 159).

Selçuklu devri muhaddisleri arasında hadise olan vukufiyetleri ve yazdıkları eserleriyle büyük **itibar kazanmış** şahsiyetlerin bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında bilumum Irak ve Suriye muhaddisi olarak tanınan el-Hatîb el-Bağdâdî'yi, hadisin bir çok alanında yazdığı eserler ve fıkha olan hâkimiyeti sebebiyle müstakil bir mezhep imamı olarak bile görülebilecek olan el-Beyhakî'yi, şahsiyetine uygun olarak 'sikatü'd-dîn' ve 'sadrü'l-huffâz' diye vasıflandırılan ve Nûreddin Zengî'nin (569/1173) kendisi için Dârü'l-hadîs yaptırdığı ve müderris tayin ettiği İbn Asâkir'i, sünnete yaptığı hizmetlerden dolayı 'muhyî's-sünne (sünneti yeniden canlandırın)' ve 'rükne'd-din (dinin esası)' lakapları verilen Begavî'yi, bid'atların, mezhep çatışmalarının ve fitnelerin yaygınlık kazanması sebebiyle mebzûl hale gelen uydurma rivayetlerin önünü almak için meşhur el-Mevzûât'ını yazan İbnü'l-Cevzî'yi, burada anmak yeterli olacaktır.

Bu devirde yaşamış muhaddislerin ilim tahsili ve eser telifine dair görevlerini, geçimlerini temin etmenin ötesinde **'fi sebîlillah' hizmet** aşkıyla ifa ettikleri, zorlu hadis seyahatlerini (rihleleri) herhangi bir karşılık beklemeden gerçekleştirdikleri kayda değer bir husustur. Bununla birlikte Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın (465/1072) veziri Nizamülmük'ün (485/1092) kurduğu umumî ve hususî (ihtisas) medreselerinde müderrislik yapan âlimler de mevcuttur. Bunlar arasında devrin muhaddislerinden el-Halîlî'nin (466/1054) ve İbnü'l-Haddâd'ın (470/1078) kadılık görevi yaptıkları, Ebû Bekir es-Sem'ânî'nin Bağdat'ta Nizamiye medresesinde

hadis dersleri okuttuğu ve halka va'az ettiği, Ebu'l-Kâsım el-Hemedânî'nin (468/1076) yaşadığı bölgede uzun müddet hatiplik yaptığı, Abdulgâfir el-Fârisî'nin (529/1135) Nisabur'da, İbnu'l-Fâhir'in (546/1169) de İsfahan'da vazilik yaptığı kaydedilmektedir. Zehebî'nin ifadesine göre, 'sadrüddin' ve 'îmadüddin' lakaplı Ebû Tâhir es-Silefî (576/1180) çoğu İskenderiye'de olmak üzere 80 küsur yıl hadis dersi okutmuştur (Topaloğlu, 1988: 161-2).

Muhaddislerin Siyasî ve Mezhebî Yaklaşımları

Selçuklular döneminde yaşanan en önemli içtimai hadise hiç şüphesiz Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in (455/1063) veziri Amîdülmülk'ün (455/1063) sebep olduğun fitne hareketidir. Tuğrul Bey'in sünnî, vezirin de mu'tezilî olması böyle bir hadiseyi tetiklemiştir. Vezir, sultanın minberden bidatçilere (şiiiler, mücessime ve mu'tezile) lanet edilmesi fermanına eş'arileri de katarak yayınlatır. Sultanın emri suiistimal edilmiş ve Cuma hutbelerinde alenen eş'arilere ve özellikle de Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye (324/936) sebedilmeye başlanmıştır. Eş'arî alimler meclislerde ders vermekten men edilmiş ve takibe uğramışlardır. Âlimler sultanla görüşmek istemişlerse de veziri aşamamışlar ve neticede 400 kadar âlim memleketlerini terk etmek mecburiyetinde kalmış, bir kısmı Bağdat'a, bir kısmı da Hicaz'a göç etmişlerdir (İbnu'l-Esîr, 1965: X/11).

Yaşanan bu gelişmeler sırasında, Amîdülmülk, muhaddis Ebû Osman es-Sâbûnî'yi (449/1057) Niasâbur'da hitabetten azletmiştir. Büyük muhaddis el-Beyhakî de hadisenin önünü almak için, tertibin bizzat vezirden geldiğini bilerek veya bilmeyerek ona bir mektup göndermiş ve mukaddimeden sonra, bidatçileri hutbelerde lanetlemek suretiyle Amîdülmülk'ün Allah'ın dinine yardım ettiğini, lakin her nasılsa mücessime ve müşebbihe gibi ehl-i bidat olmayan Eş'arilerin de buna dahil edildiğini, ancak kısa zamanda buna sebep olanların anlaşılıp cezalandırılacağını umduğunu belirtmiş ve Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin faziletlerinden bahsederek mektuba son vermiştir (İbn Asâkir, 1347: 100-8).

Bu fitne Tuğrul Bey'in ölümüne kadar, takriben 19 yıl sürmüş, Sultan Alparslan tahta geçince (455/1063), Amîdülmülk'ü katlederek bu fitneye son vermiştir. Yerine de Nizamülmük'ü vezir tayin etmiştir. Şâfiî olan Nizamülmük, eş'ariliği yeniden canlandırmış, kurduğu Nizamiye medreseleleriyle Eş'arî alimleri dolayısıyla Sünniliği desteklemiştir.

Selçuklu devleti sınırları içerisinde yaşayan milyonlarca insanın mensup olduğu pek çok inanç ve mezhep vardı. Bu noktada Müslümanların birlik ve beraberliği mümkün görülüyordu. Muhaddisler itikadî mezhepleri itibariyle kahir ekseriyeti sünnî idiler. Âlimler arasında ister Şâfiî (Eş'arî) olsun, ister Hanbelî (Selefi) ve isterse Hanefî (Mâturîdî) olsunlar, muhaddisler her zaman ehl-i sünnet çizgisi içerisinde kalmışlardır. Ehl-i

bidat ve dalalete şiddetle karşı çıkmışlardır. Mesela muhaddis Abdurrahman İbn Mende, Kitap ve Sünnet'e fevkalade bağlı, bidatlara da o kadar karşı idi. Selef itikadına sahip olduğundan, yanlış anlaşılabilir düşüncesiyle Allah'ın sıfatları hakkında hadis rivayet etmekten çekinirdi. Bu yüzden onu teccimle itham edenler bile olmuştur (Nablûsî, 1350: 396).

Bu devrin muhaddislerinden bazıları, başlıca münakaşa ve ihtilaf mevzuu olan, Allah'ın esmâ ve sıfatları hakkındaki inançlarını yazdıkları eserlerle ortaya koymuşlardır. Bunlar arasında Şeyhulislam lakaplı muhaddis Ebû Osman es-Sabûnî (449/1057), '*Akîdetü's-selef*' adlı eseriyle selef akidesini ve ona bağlılığını ortaya koymaktadır. İbn Asâkir'in naklettiğine göre, İmâmü'l-harameyn el-Cüveynî (478/1175) şöyle demiştir. "Mekke'deyken mezhepler hususunda tereddüt içindeydim. Rüyamda Peygamber (sas)'i gördüm, 'sana Ebû Osman es-Sabûnî'nin itikadını tavsiye ederim' diyordu." (İbn Kesîr, trz: XII/76) Eğer bu haber doğruysa, es-Sâbûnî'nin ikadî görüşleri büyük önem arz etmektedir.

Selçuklu devlet adamları ve halkın büyük bir kesimi fikhî-mezhebî anlayışları itibariyle Hanefî idiler. Horasan ve Maverâünnehir gibi doğu bölgelerinde halk ekseriyetle Hanefî-Mâturidî mezheplerine bağlıydılar. Ebû Yusuf'tan (182/798) beri Abbâsîlerin de aynı mezhebe bağlı oldukları bilinmektedir. Ancak Nizamülmük'ün daha çok Eş'arî ve Şâfiî alimleri desteklemesi ve Nizâmiye medreselerinin bütün mezheplere açık olması, Şâfiî mezhebinin – özellikle alimler arasında – yayılmasına sebep olmuştur. Nitekim bu devirde yetişen muhaddislerin büyük bir çoğunluğunun Şâfiî ve Hanbelî oluşu, bu husustaki kanaati açıkça desteklemektedir. Bununla birlikte muhaddislerin nakle önem veren mezheplere meyletmiş olmalarını da tabii karşılamak gerekir (Topaloğlu, 1988: 177).

Burada bir hususa daha işaret etmek gerekir ki, her ne kadar belli bir mezhebe tabi olmuş olsalar da, Şeyhulislam el-Ensârî ve el-Beğâvî gibi bazı muhaddisler, hadisler arasında bir teâruz olduğunda sahih hadisi mezhebin görüşüne tercih ederlerdi. Mezhebin kanaatlerini her halükarda taklit eden insanlar olmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte genellikle selefîn ortaya koyduğu çizgide yürüdükleri, farklı bir kanaati seslendirmekten büyük ölçüde kaçındıkları görülmektedir. Mezhebe bağlılık hususunda aşırılık sergilemeyen, makul ve müsamahalı bir yol izleyenler, herhangi bir taassuba düşmemişlerdir.

Hadis Öğrenme ve Öğretme Metotları

Selçuklu devri muhaddisleri, daha önceki dönemlerde ortaya konulan metot ve yöntemlere bazı yenilikler kazandırmışlardır. Muhaddisler, önceki dönemden farklı olarak bu dönemde hadisleri muhafaza etmek gayesiyle telif edilen eserler yerine, hadis ilmine rağbeti artırma, hadis metinleri üzerinde yeni ve farklı metotlarla eserler telif etme, hadisin doğru anlaşıl-

masını sağlamaya matuf çalışmalar yapma gibi gayeler taşıyorlardı. Bilhas- sa hadis ilminin çok farklı branşlarında çok sayıda eser telif edildiği anla- şılmaktadır.

Bu devrin muhaddisleri, hadis yazma, yazdırma, ezberleme, rivayet ve tasnif gibi meşguliyetlerle uğraşırlardı. Hadis öğrenmede (tahammül) ‘semâ (hocadan hadis dinleme)’ usulü hiç şüphesiz ilk sırayı işgal ediyordu. Hadis dileyip (semâ) yazmak (imlâ) ferden olduğu gibi toplu halde de olabiliyordu. Hadis imlâ meclisleri devrin en yaygın öğrenim metodu hali- ne gelmişti. Daha önceki devirlerde olduğu gibi hadis talebesi (müstemlî), hadisleri bizzat şeyhinden (mümlî, hoca) işiterek yazar ve kaydederdi. Kaynaklar o devrin muhaddislerinin bu hususta ortaya koyduğu meşguli- yetlere yer yer işaret ederler. Mesela, Rey şehrinin mutezîlî muhaddisler- inden es-Semmân (445/1053) hadis yazmaya (imlâ) olan iştiağını şöyle ifade eder: “Hadis yazmayan kimse hakiki manada İslam’ın tadını tada- maz” (Zehebî: 1956: III/1121). Bağdatlı muhaddislerden Tarrâd ez- Zeynebî (491/1098) çok sayıda hadis meclisinde hadis yazdırmış (imlâ), meclislerine her taraftan çok sayıda talebe katılmış, alimlerden ve devlet ricalinden de ders halkalarına katılanlar olmuştur (Zehebî: 1956: IV/1232). Hadis eğitim-öğretim metotlarına dair eser telif etmiş bulunan Ebû Bekir es-Sem’ânî de ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Merv şeh- rinde 140 ayrı hadis imlâ meclisinde senedleriyle birlikte hadis yazdırmış- tır. Hatta vaazlarında bile senedlerini ihmal etmeden hadis yazdırırdı. Bunun yersiz olduğunu söyleyerek itiraz edenlere de ‘*men kezebe aleyye...*’ hadisinin 90 kusur tarikini naklederek karşılık vermişti. Bu hususta kendisi imtihan da edilmiş, senedleri ve metinleri karıştırılarak çok sayıda hadisın doğru rivayetini tesbit etmesi istenmiş, o da her bir rivayetin kaynağını noksansız bir şekilde tek tek göstermiştir (Zehebî: 1956: IV/1267).

Bu meclislerde muhaddislerin genellikle kitaplardan veya yazılı nü- s-halardan imlâ ettirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak az da olsa, el-Kettânî (466/1074), el-Attâr (466/1074) ve Ebû Sa’d el-Bağdâdî (540/1145) gibi şahıslar hafızasından hadis imlâ ettiriyorlardı. Sadece muhaddisler değil, fakihlerin de hadis imlâ ettirdikleri kaydedilmektedir. Mesela Ebû Saîd el- Kuşeyrî (494/1101) Nisâbur’da Nizamiye medresesinde öğrencilerine Cu- ma günleri hadis imlâ ettirdi (Topaloğlu, 1988: 164).

Hadis meclislerinde ‘semâ’ın dışında, *kıraat* (hocaya arz etme), *icâzet* ve *mükâtebe* (yazışma) metotları da kullanılmaktadır. Kıraat yoluyla hadis rivayetinde Süleym er-Râzî (447/1055), Ebû İshâk eş-Şirâzî (476/1083) ve İbnu’s-Sabbağ (477/1084) gibi muhaddisler hocanın ikrarını şart ko- şmaktadırlar. Kıraat yoluyla hadis rivayetinde el-Hatîb el-Bağdâdî’nin Mek- ke’de kadın hadisçilerden Kerime el-Merveziyye’ye (463/1071) Sahih-i Buharî’yi 5 gün içinde okutması misal olarak verilebilir (Sübkî, 1964: IV/30). Mükâtebe metodunun kullanılmasına misal olarak da, Şeyhulislam

el-Ensârî (481/1089) ile Abdurrahman İbn Mende (470/1078) arasında yapılan yazışmaları göstermek mümkündür (İbn Ebî Yahyâ, 1952: II/247). Bu devrin muhaddisleri arasında *icâzet* yoluyla hadis veya kitap rivayeti de oldukça yaygındır. Mesela, Kerime el-Merveziyye Sahih-i Buharî'yi rivayette meşhur olmuştur. Ebû Abdullah el-Fürâvî (530/1136), hocası el-Beyhakî'nin bazı eserlerini rivayette tek kalmıştır (İbn Hallikân, 1972: IV/291).

H.V. (m.XI) asırda, klasik hadis tahammül yollarının dışında, hoca (şeyh) ile temas kurmadan doğrudan kitaplardan ve yazılı kaynaklardan hadis alma usulünün de kullanıldığı görülmektedir. Mesela tanınmış muhaddislerden el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Sûr şehrinde Ebû Abdullah es-Sûrî'nin (441/1049) eserlerini hanımından ödünç alarak onlardan birçok şey kaydettiği anlaşılmaktadır (Suyûtî, 1959: 121). Günümüzde de kullanılan bu tür hadis rivayet usulü, o dönemde de kullanılıyor ve bu yolla sıhhatini ve kaynağını göstererek hadis alınmasına '*tahrîc*' deniliyordu. Kaynaklarda '*harrace*' ve '*harrace't-tehârîc*' gibi ifadeler bunu göstermektedir. Dolayısıyla ilk devirlerde hadis tahammülünde (öğreniminde) şahıslara itibar edilirken, h.V. (m.XI) asırdan itibaren eserlere de itibar edilmeye başlanmıştır (Topaloğlu, 1988: 165).

206

Selçuklu devri muhaddisleri, o dönemin ilim ve kültür merkezleri durumundaki şehirlere *ilmî seyahatler (rihleler)* tertip ederlerdi. Devrin ilim merkezleri olarak bilinen Bağdat, İsfahan, Hemedan, Nisâbur, Dımeşk, Rey, Merv, Herat, Kazvin, Buhara, Semerkant, Belh, Şiraz, Vâsıt, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Dînever, Kudüs ve Sûr şehirlerine muhaddisler rihle faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Muhaddisler arasında hadis ve ilim talebi için seyahat etmeyen hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bazıları 10 yıl, bazıları 20 yıl kadar seyahat edip çok sayıda âlimden ilim talep ediyorlardı. Bunlardan en çok seyahat edenler arasında Ebu'l-Velîd ed-Derbendî (456/1063), Ebû Zekeriyya et-Temûmî (461/1069), Hibetullah eş-Şirâzî (486/1093), Mekki b.Abdisselam (492/1099) Muhammed b. Tâhîr el-Makdisî, ed-Dehhâk (516/1122) ve el-Hâzîmî, gibi şahsiyetleri saymak mümkündür. İlerleyen devirlerde kurulan Dâruhadisler, her ne kadar bu seyahatleri kısmen yavaşlatmış olsa da bu geleneğin farklı maksatlarla yine devam ettirildiğini görmek mümkündür (Topaloğlu, 1988: 166)

Hadis Tasnif Metotları

Selçuklu devri muhaddisleri, derledikleri eserler itibariyle bir geçiş dönemi yaşamışlardır. Çünkü el-Beyhakî ve el-Hatîb el-Bağdâdî gibi tanınmış hadis âlimleri, seleflerinin metoduna uyararak, bizatihi kendileri hocalarından öğrendikleri hadislerle çeşitli konularda orijinal eserler telif etmişler ve hadisleri zikrederken de daima senetli bir şekilde kaydetmişlerdir. Onların eserlerini telif ettikleri dönemde geleneksel hadis rivayet sistemi geçerliliğini hala korumaktadır ve her bir müellif rivayet ettiği

hadisin bizatihi kaynağı durumundadır. Dolayısıyla kitabî kaynak göstermeye lüzum yoktur.

H.VI. (m.XII) asrın başlarından itibaren, hocalar vasıtasıyla da olsa asıl kaynaklardan derlenmiş hadisler, kaynakları gösterilmek suretiyle *senedleri zikredilmeksizin telif* edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde senedsiz hadis telifini ilk kez Mısırlı meşhur muhaddis el-Kudâî (454/1062) Şihâbu'l-ahbâr adlı eserinde gerçekleştirmiştir (Efendioğlu, 2010: 143). Bununla birlikte bu hususta sistemi tahkim eden en önemli örnek 'Şerhu's-sünne' ve 'Mesâbîhu's-sünne' adlı eserleriyle el-Beğâvî'ye aittir. Müellif Şerhu's-sünne'nin mukaddimesinde 'eserini bıkınlık verecek şekilde uzatmamak, hadis metinleri üzerinde daha fazla yoğunlaşılmasını sağlamak ve selefte itimat ettiğini göstermek için hadislerden büyük bir kısmının senedlerini zikretmediğini' belirtmektedir (Beğâvî, 1983: I/2). Fakat bununla birlikte İbn Asâkir ve İbnu'l-Cevzî gibi daha sonra yaşadıkları halde eserlerine aldıkları hadisleri senedli bir şekilde nakleden âlimler de olmuştur. Ancak burada önemli olan bu hususta bir dönüm noktasının yaşanmış olmasıdır.

Selçuklu devri muhaddisleri, 'cüz, emâli' ve 'fevâid' gibi hadis notlarından oluşan eserler telif ettikleri gibi 100 bin hadisi ihtiva edecek kadar muhtelif büyüklükte eserler de tasnif etmişlerdir. Bu eserlerden özellikle günümüze kadar ulaşanlar üzerinde istatistikî bir değerlendirme yapıldığında, 47 biyografi (tabakât ve ricâl kitapları), 20 şehir tarihi, 29 muhtelif konularda derleme, 19 mu'cem, 19 fedâil, 15 usûl-i hadis, 11 cüz, 11 erbaûn, 10 garîbu'l-hadîs, 10 emâli, 3 mevdûât, 3 müstahtec, 2 sünen, 9 fevâid, 3 mecâlis, 9 dua ve zikir, 8 siyer ve şemâil, 7 müsned, 6 etrâf, 6 şerh, 5 'avâli, 5 terğîb-terhîb, 2 tahrîc ve tasnif dışında kalan başka birçok çalışmanın telif edildiği görülür (Topaloğlu, 1988: 167).

Bu istatistikten de anlaşılıyor ki, bu dönemde yazılan eserler arasında en çok biyografi, derleme, şehirler tarihi, mu'cem, erbaûn, garîbu'l-hadîs, cüz, emâli ve fevâid tarzında eserler telif edilmiştir. Hadisin altın çağı olarak bilinen h.III. (m.IX.) asırda çok sayıda örnekleri ortaya konulan sünen ve müsned tarzında eserlerin telifine, bazı istisnalar hariç, bu dönemde rastlanmamaktadır. Bu devirde bu eserlerin yerine geçecek cüz, emâli, fevâid, 'avâli, müselsel ve mecâlis gibi eserler telif edilmektedir. Ortaya çıkarılan cüz ve fevâid türü eserler de kısmî izahlar içeren karışık ders notları mahiyetindedir. Emâli ve mecâlis gibi eserler ise, imlâ meclislerinde yazılmış, hadislerin belli bir sisteme göre tasnif edilmediği küçük çaplı eserlerdir. Âli isnadlı hadisleri ihtiva eden eserlere de 'avâli denilmektedir. İstatistiğe giren 111 eserden sadece 15 tanesinin usûl-i hadise dair olması, bu dönemde daha çok metin üzerinde çalışmalara ağırlık verildiğini göstermektedir. Ancak usûle dair yazılan el-Hatîb el-Bağdâdî'nin

'el-Kifâye fî ma'rifeti ilmî'r-rivâye' ve 'el-Câmi li ahlâkı'r-râvî ve âdâbı's-sâmî' adlı eserleri bu sahanın ölümsüz eserleri arasında yerini almışlardır.

Bu dönemde yaşanan bir başka gelişme ise, mevsûkiyeti itibariyle muhaddisler arasında en muteber eserler olarak tanınan beş temel eser telakkisinin '*altı temel eser (kütübü sitte)*' olarak kayıtlara geçmiş olmasıdır. Abdulgâni el-Makdisî ile Muhammed b.Tâhir el-Makdisî'nin '*Şurütü'l-e'immeti's-sitte*' adıyla yazdığı eserinde İbn Mâce (275/888) sünenini de bu asıllar arasına katmaları üzerine 'kütübü sitte' tabiri meşhur olmuştur (Topaloğlu, 1988: 168).

Selçuklularda Darulhadis Müessesesi

Selçuklular dönemi, ilmî ve kültürel hayatın daha kurumsal hale gelmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması, ilmî hayatın canlandırılması maksadıyla, memleketin her köşesine planlı bir şekilde kurulmuş ve hatta şehir, kasaba ve köylere kadar yayılmış bulunan medreseler karşımıza çıkmaktadır. Bir kurum olarak devlet tarafından kurulup desteklenen ve kendilerine hususî vakıflar tahsis edilen, belli bir plan ve programı bulunan bu müesseseler, Selçukluların İslam dünyasına kazandırdığı en önemli eserlerdir (Turan, 1980: 331).

Devletin âlimler ve talebeler için vakıfların desteğiyle kurmuş olduğu teşkilatlı medreseler, Sultan Alparslan zamanında Bağdat'ta m.1067 (h.459)'da Nizamiye'nin inşasıyla başlamış ve kısa zamanda bütün İslam ülkelerine yayılmıştır. Medreselerin kurumsal hale gelmesinde en önemli pay, bu müesseselerin fikir babası olan Sultan Alparslan'ın veziri Nizamülmük'e aittir. Aslında ilk medrese Tuğrul Bey zamanında Nisâbur'da kurulmuş olsa da, bu müesseselerin planlı ve programlı hale getirilip yaygınlaştırılması Nizamülmük'ün eseridir. Bağdat'tan sonra İsfahan, Rey, Nisabur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi büyük merkezlere de inşa edilmiş olan medreseler, Nizamiye adını almış ve sonrasında farklı isimler altında ihtisas müesseseleri olarak daha da yaygınlaşmıştır (Turan, 1980: 332).

Selçuklular devrinde kurulan ve sadece hadis öğretimine tahsis edilen '*Dâruhâdisler*' medreselerden daha yüksek bir ihtisas müessesesi olarak işlev görmüştür. M.X. (h.IV.) asırdan itibaren Dârussünne adıyla açılmaya başlanmış olan dâruhâdislere Nisabur şehri öncülük etmiştir. Nisabur'da tesis edilen darussünelerden farklı olmamakla birlikte '*dâruhâdis*' adıyla müstakil bir hadis eğitim-öğretim müessesesi ilk kez Dumeşk (Şam)'da kurulmuştur. Selçuklu Atabeg'i Nureddin Mahmud Zengi (569/1173) büyük muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir adına '*Dâruhâdisi'n-nûriyye*'yi ihtisas medresesi olarak kurmuş ve onu da medresenin başına müderris tayin etmiştir (Kazıcı, 1996: 241; Atan, 1993: 25).

Nûriyye dâruhâdisinin ardından VI. asrın sonlarına doğru Musul'da ikinci bir darulhadis daha açılmıştır. Daha sonra da yine Dimeşk'te Emeviyye camii bünyesinde açılan Urviyye dâruhâdisini (617/1220), Eşrefiyye (630/1236), Kürûsiyye (641/1243), Nâsriyye, (654/1256), Şükayşakiyye (657/1259), Sükkeriyye (674/1275), Nefisiyye (696/1297), Sâmeriyye (696/1297) ve Devâdâriyye (698/1299) darulhadisleri takip etmiştir. Dimeşk'teki bu darulhadislerden bir kısmı, vakfedilmiş zengin konaklarıdır. Şehrin tarihî konaklarından bazıları, genellikle ortada havuzlu bir avlu ve etrafında dizilen odalarıyla plan olarak Nûriyye darulhadisini andırmaktadır. Burada kurulan darulhadisler arsında Eşrefiyye darulhadisinin ayrı bir önemi vardır. H.630 (m.1232) yılında öğretime açılmış olan bu darulhadise meşihat olarak meşhur hadis alimi İbnu's-Salah (643/1245) tayin edilmiş ve burada sultanın da katıldığı derslerde hadis takrirleri yapılmıştır. Kısa zamanda büyük üne kavuşmuş olan Eşrefiyye darulhadisinde İbn Rezîn, Yahyâ en-Nevevî (676/1277), İbn Hallikân (681/1282), Ebû Şâme el-Makdisî (665/1267) ve İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) gibi tanınmış alimler görev yapmışlardır (Bozkurt, 1993: 528).

Selçukluların sonlarına doğru kurulmaya başlayan dâruhâdisler, h.VII. (m.XIII.) asırda Endülüs ve Kuzey Afrika'nın dışındaki bölgelerde oldukça yaygın hale gelmiştir. Dâruhâdisler, bazı yerlerde müstakil olarak bazı yerlerde de dârukur'anla müşterek olarak faaliyet göstermiş; bunların dışında umumi medreselerin bünyesinde de hadis kürsülerinin açıldığı olmuştur. Abdullatif el-Bağdâdî'nin (629/1231) Musul'da İbn Muhâcir Medresesi'nin alt katına açtığı dâruhâdis, medrese bünyesindeki hadis kürsüsüne bir örnektir. Bağdat'ta kurulan ünlü Müstansriyye Medresesi'nin ayrı bir bölümü de dâruhâdis olarak tanzim edilmiştir. Medreseye tayin edilen dört müderristen biri de 'şeyhü'l-hadîs' olarak atanmıştır. (Zehebî, 1987: 6).

Bu müesseselerden günümüze kadar ulaşan vakıf belgeleri o dönemki dâruhâdislerin işleyişi ve idaresi hakkında bazı fikirler vermektedir. Mesele Eşrefiyye dâruhâdisindeki görevlilerin başında, 'nâzır' adı verilen bir görevli bulunmaktaydı. Nâzırın görevi, müesseseyi idare etmek, vakfedilen mülklerin gelirlerini toplayıp gereken yerlere harcamak, dersleri kontrol etmek, maaşları dağıtmaktı. Dâruhâdisin imarı, tefrişi, temizliği ve aydınlanması gibi ihtiyaçların karşılanması da nâzırın görevleri arasındaydı.

Dâruhâdis müderrisliğinin en yüksek payesi olan meşihatlık görevine, hadis ilminde en üst seviyede olanlar, rivayet ve dirayet ilmini en iyi bilenler tayin edilirdi. Bunların aldığı maaş (aylık 90 dirhem) diğer müderrislerin maaşından fazla idi. Dâruhâdis mescidinde namaz kıldırmak ve şartlarını haiz ise kırâat-i seb'a okutmak üzere bir imam tayin edilirdi. Bazen bu görevi 'mukrî' denilen kırâat hocası da yapabiliirdi. Bu takdirde onun maaşı aylık 60 dirhem olurdu. İmamlık ve kırâat hocalığı için aynı kişilerin görev-

lendirilmesi halinde bu para aralarında taksim edilirdi. Mescidde 20 dirhem maaş alan bir de müezzin vardı. Dârulhadiste ayrıca hadis kârii (okuyucusu) da bulunurdu ve kendisine 24 dirhem maaş ödenirdi.

Suriye bölgesi dışından 'âli isnad' elde etmek için gelen şeyhler (hadis hocaları) dârulhadiste misafir edilir ve kendilerine her gün için 2 dirhem ödenek tahsis edilirdi. Ayrıca hadis alma işini tamamladıklarında da 30 dinar alırlardı. Suriye bölgesinden veya Dımeşk'in içinden olanlara ise daha az ücret ödenirdi.

Hadis öğrencilerinin aylık 8 dirhem olan bursları gayretleri oranında arttırılır, hadis kitaplarından birini ezberleyecek kadar çalışkan olanlar nâzır tarafından ödüllendirilirdi. Hadis dinleyenlere de teşvik ödülü olarak ayda 3-4 dirhem verilirdi. Kabiliyetlerine göre bu miktar 8 dirheme kadar çıkabilirdi. Buna karşılık vakfiyelerde sayıları onla sınırlandırılmış olan kırâat-i seb'a öğrencilerine aylık 10 dirhem burs verilirdi.

Dârulhadis kütüphanesindeki kitapları muhafaza etmek, bunları okuyuculara çıkarmak, eserlerin tamiri ve yeni kitap sağlanması için nâzıra bilgi vermek gibi görevleri olan memur (hâzin) 18 dirhem maaş alırdı. Dârulhadiste ayrıca 18'er dirhem maaş alan mürettip ve nakîb denilen görevlilerle 15'er dirhem maaşı olan kapıcı ve iki müstahdem görev yapmaktaydı.

Dımeşk dârulhadislerinde Sahîhayn, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâf'nin sünenleri, Ahmed b.Hanbel'in el-Müsned'i gibi meşhur hadis kitapları yanında fıkıh, tefsir ve kırâat-i seb'a da okutulurdu. Buralarda okuyan öğrencilerin arasına girebilmek için genel eğitim veren medreselerde belli bir seviyeye kadar yükselmek gerekirdi (Bozkurt, 1993: 529).

Dârulhadislerin İslam dünyasındaki işlevi müsteşriklerin de dikkati çekmiş, lakin Kremer (1889) ve Goldziher (1921) gibi bazıları, dârulhadislerin kısa bir süre işlev gördüğünü ve bir müddet sonra da tamamen ortadan kalktıklarını ifade etmişlerdir. Oysaki h.VII. asırda yaygınlaşan bu kurumların varlığı, Selçuklular başta olmak üzere Anadolu beyliklerine, Osmanlılara ve hatta doğuda Çin hududuna batıda da Macaristan sınırlarına kadar ulaşmıştır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Osmanlı döneminde açılan çok sayıda dârulhadisin varlığından söz edilmektedir. M.Tayyib Okıç'ın ifadesiyle Bosna'daki Gazi Hüsrev Bey medresesi bünyesindeki darulhadisler işlevini hala sürdürmektedir (Okıç, 1959: 107).

SONUÇ

1) H.V. (M.XI.) asırda kurulan Selçuklular döneminde, Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah gibi ferasetli ve basiretli sultanlar, Nizamülmük gibi ilim aşığı vezirler sayesinde ilmin yayılmasını sağlamak ve Sünni İslam anlayışını tahkim etmek maksadıyla palanlı ve programlı medreseler inşa edilmiş ve akabinde ilk önce Nisaburda daha sonra da Dımeşk'te darulhadisler tesis edilmiştir.

2) Selçukluların hâkim oldukları dönemde kurulan medreseler sayesinde genelde müspet ve manevi ilimler, özelde ise hadis ilmi intişar etmiş ve hadis sahasında mümtaz hadis âlimleri yetişmiştir. Bu dönemin hadis âlimleri arasında eserleri günümüze kadar ulaşmış olan hadis otoritelerinden Beyhakî, Hatîb Bağdâdî, İbn Tâhir el-Makdisî, İbn Mende, Beğavî, Sem'ânî, Deylemî, İbn Asâkir, Hâzîmî, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr gibi şahsiyetler ve yazdıkları ölümsüz eserler dikkat çekicidir.

3) Bu devirde yetişen hadis âlimleri, hadis ilminin her branşına vakıf olarak yetişiyor, hadislerin metin ve senedlerini iyi biliyorlardı. Aralarında hadislerin sıhhat durumunu, mana ve ahkâmını (fıkhu'l-hadîsi) iyi bilen alimler vardı. Hadis usûlü ilminde de temayüz etmiş, Hatîb Bağdâdî ve Sem'ânî gibi âlimler yetişmiş, bu sahada orijinal ve sistemli eserler vücuda getirmişlerdir.

4) Fikhî-mezhebî anlayışları itibariyle her ne kadar Selçuklu devlet adamları Hanefî-Maturidî mezhebine mensup olsalar da, medreselerde Şafî-Eş'arî ekol hakim durumdaydı. Bu devirde yetişen muhaddislerin büyük bir çoğunluğu da Şafî ve Hanbelî mezheplerine mensuptular. Esasen muhaddislerin nakle önem veren mezheplere mensup olmaları tabii bir durum olarak görülmelidir.

5) Bu devrin muhaddisleri hadis öğrenim ve öğretiminde öncekilere nispetle farklı ve yeni bazı metotlar geliştirmişlerdir. Nitekim hadis imla meclisleri büyük işlerlik kazanmış ve yazılı kaynaklardan yapılan imlâ usulüne de büyük ehemmiyet verilmiştir. Hadis rivayeti için tertip edilen rihle faaliyetleri ve tahrîc metodunun yaygınlaşması da bu dönemin önemli hususiyetleri arasındadır. Bu dönemde inşa edilen darulhadislere rağmen rihle faaliyetlerinin hız kesmediği anlaşılmaktadır.

6) Selçuklu dönemi muhaddisleri hadisin farklı alanlarında eserler telif etmişlerdir. Özellikle H.VI. asırdan itibaren hadis metinleri üzerinde daha fazla yoğunlaşılmasını sağlamak maksadıyla senedler zikredilmeksizin eser telifi gerçekleşmiştir. Biyografik eserlerin yoğunlukta olduğu, bununla birlikte usûle dair orijinal eserlerin de yazıldığı görülür. Kütübü sitte kavramı da bu dönemde literatüre kazandırılmıştır.

7) Yine bu dönemde hadis ihtisas medreseleri (dârulhadisler) kurulmak suretiyle hadis ilmi ve öğretimi alanındaki faaliyetler daha kurumsal ve sistemli hale gelmiştir. H.VI. asırda Selçuklu atabegi M. Nureddin Zengi tarafından ilki Şam'da inşa edilen darulhadisler kısa zaman içerisinde pek çok şehirde yaygınlaşmıştır. Bu müesseselerde en yüksek ilmi payeye sahip hadis aliminin meşihatlığında (hocalık) hadis ilimleri okutulmuş ve geleceğin alimleri yetiştirilmiştir.

Bibliyografya

Acar, Abdurrahman, 2007: “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları”, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkılarını Sempozyumu, Isparta 2007.

Atan, Hikmet, 1993: *Dâru'l-hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dımaşk Dâru'l-Hadisleri*, (Basılmamış Y.L.Tezi), İstanbul, 1993.

Başaran, Selman, 1993: “el-Cûzekânî”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Başaran, Selman, 1998: “İbn Mende”, TDV İslam Ansiklopedisi

Başaran, Selman, 1999: “İbn Mende”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Beğâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b.Mes'ûd İbnu'l-Ferrâ, 1983: *Şerhu's-sünne*, Beyrut, 1983.

Bozkurt, Nebi, 1993: “Dâru'l-hadîs”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Çakın, Kamil, 2002: “el-Kifâye”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Efendioğlu, Mehmet, 2009: “Sem'ânî, Abdülkerim b.Muhammed”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Efendioğlu, Mehmet, 2010: “Şihâbu'l-ahbâr”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, 1948: *el-Munkuzu mine'd-dalâl*, (trc.), İstanbul, 1948.

Güngör, Mevlüt, 1992: “Beğâvî, Ferrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Hatiboğlu, İbrahim, 1999: “İbnü'l-cevzî, Ebu'l-Ferec (Hadis İlmindeki Yeri)”, TDV İslam Ansiklopedisi.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b.Hasen ed-Dımaşkî, 1347: *Tebyînü Kezîbi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, Dımeşk, 1347.

İbn Hallikân, Şesüddin Ahmed b.Muhammed, 1972: *Vefeyâtü'l-'a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, Beyrut, 1972.

İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Ferrâ İsmail b.Ömer, trz: *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh*, Kahire.

İbnu'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasen Ali b.Muhammed eş-Şeybânî, 1965: *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut, 1965.

Kandemir, M.Yaşar, 1992: “Beyhakî, Ahmed b.Hüseyin”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Kandemir, M.Yaşar, 1997: “*Hatîb el-Bağdâdî*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Kandemir, M.Yaşar, 2000: “*Makdisî, Muhammed b. Tâhir*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Kazıcı, Ziya, 1996: *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1996.

Koçkuzu, Ali Osman, 2000: “*İbnü'l-esîr, Mecdüddin*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Küçükaşçı-Tomar, Mustafa S.-Cengiz, 1999: “*İbn Asâkîr, Ebü'l-Kâsım*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Nablûsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdilkadir, 1350: *Muhtasarı Tabakâti'l-Hanâbile*, Dimeşk, 1350.

Okiç, Muhammed Tayyib, 1959: *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1959.

Sübkî, Tâcüddin Ebû Nasr Abulvehhab b.Ali, 1964: *Tabakâtü'l-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, y.y., 1964.

214

Topaloğlu, Nuri, 1988: *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988.

Topaloğlu, Nuri, 1999: “*İbn Mâkûlâ*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Turan, Osman, 1980: *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.

Uğur, Mücteba, 1994: “*Deylemî*”, TDV İslam Ansiklopedisi.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, 1960: *el-İber fî haberi men ğaber*, Kuveyt, 1960.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, 1987: *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut, 1987.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, 1956: *Tez-kiratü'l-huffâz*, Haydarabad, 1956.